

*Анатолій Євгенійович Шевченко,
завідувач кафедри теорії, історії права
і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної служби України,
доктор юридичних наук, професор*

*Сергій Володимирович Кудін,
доцент кафедри теорії, історії права
і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної служби України,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ПРАВА В УМОВАХ КОМПАРАТИВІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Постановка проблеми. В умовах появи юридичної компаративістики як постнекласичного етапу розвитку порівняльного правознавства, відродження порівняльної історії права істотного значення набувають питання методології юридичних наукових досліджень. Адже наразі існує певний методологічний «вакуум»: його слід заповнювати не методологічним «хаосом» або методологічною еkleктикою, а перспективними підходами, у результаті застосування яких можливо досягти нових предметних та методологічних знань, що будуть адекватно відбивати всю без виключення «палітру» правової та історично-правової реальності.

Суттєво відзначити, що такі підходи мають базуватись на принципах об'єктивності досліджень, соціальної відповідальності вчених, багатоманітності методологічних зв'язків юридичних наук з соціально-гуманітарними науковими дисциплінами. Важливо наголосити на необхідності використовувати (звичайно, у раціональному сенсі) міждисциплінарні зв'язки між юридичною компаративістикою, порівняльною (компаративною) історією права та іншими науками. Одним з результатів використання міждисциплінарності є «освоєння» порівняльною історією права тих підходів, використання яких є актуальними у рамках соціально-гуманітарних наук, що сприятиме й удосконаленню методології порівняльної історії права як однієї із складових частин порівняльного правознавства (юридичної компаративістики).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До обраної тематики дослідження звертались такі учені, як Х. Бехруз, С. Д. Гусарев, Н. Рулан, О. Д. Тихомиров, І. М. Ситар, О. Л. Чорнобай, А. Є. Шевченко та інші. Зазначені учені достатньо проаналізували феномен юридичної компаративістики, акцентували увагу на евристичних можливостях окремих методологічних підходів, проте проблеми удосконалення методології порівняльної історії права в умовах компаративізації юридичної науки залишились недостатньо розробленими.

Мета статті полягає у виявленні основних напрямів удосконалення методології порівняльної історії права в умовах компаративізації юридичної науки.

Основні результати дослідження. Слід зазначити, що деякі сучасні вітчизняні учені пропонують необхідність «компаративного» осмислення порівняльного методу. Йдеться про те, що компаративний метод, на відміну від порівняльного, не зводиться лише до дослідження одного об'єкта чи одного стану об'єкта, а вивчає «одне, друге та інше». Тому він поєднує порівняльний метод, а також методи зіставлення, протиставлення, паралельного зіставлення, конфронтації, контрасту, топології, ареальний, порівняльно-історичний, за аналогією тощо [1, с. 127-128].

Разом з тим, порівняльно-історичний метод, який цілком може розглядатись як частина компаративного методу, може бути і компаративно-історичним, застосованим у сфері порівняльної історії права [2, с. 201; 3, с. 96]. У такому розумінні він може інтегрувати вказані методи (і не тільки їх, але й, наприклад, моделювання, резонансу, типології, історично-порівняльний та інші; у цілому – способи, засоби і прийоми компаративного пізнання всіх проявів і форм відображення історично-правової реальності). Відповідно, у комплексі названих структурних елементів він є провід-

ним у рамках компаративно-історичного підходу і базовим при проведенні досліджень у рамках порівняльної історії права. Компаративно-історичний підхід може спрямовувати дослідника на виявлення спільного і відмінного, аналогічного і різного, тотожного і протилежного, не сприйнятого і адаптованого тощо в історично-правовому розвитку багатоманітних проявів і форм відображення історично-правової дійсності у взаємозв'язку з різними «не правовими» явищами, встановлення її співвідношень з іншими співіснуючими у часі видами соціальної реальності [4, с. 71].

Слід зазначити, що в умовах постнекласичного етапу розвитку науки і компаративного осмислення порівняльно-історичного підходу і методу істотного значення набувають питання «оновлення» методології порівняльної історії права на засадах міждисциплінарності й багатоманітності напрямів дослідження історично-правової дійсності. Це зумовлює необхідність використання таких підходів і методів, у результаті застосування яких можливо досягти нових предметних знань. Будучи за своїм характером допоміжними, вони можуть сприяти компаративному пізнанню історично-правової реальності. Так, акцентуємо увагу на залученні до компаративно-історичного підходу цілого набору допоміжних засобів, які використовуються в інших сферах наукового пізнання, передусім, історичної реальності, як-то: етнології, фольклористиці, історичному джерелознавстві, історії національних культур, допоміжних наукових дисциплінах, а також мовознавстві, лінгвістиці, філології тощо, які є особливо важливими при вивченні найдавніших періодів історично-правового розвитку людства.

У рамках компаративно-історичного підходу відбувається акумуляція їх методологічних можливостей, інтеграція набутих за допомоги застосування цих засобів знань, із подальшим дослідженням накопиченого матеріалу у сфері порівняльної історії права. Наприклад, у результаті проведених етнологічних досліджень було послідовно виявлено етногенез народів на далекосхідному просторі, спільність і відмінність елементів їх культури, ментальності та інше. У сфері порівняльної історії права такий матеріал може бути використаний з різноманітними цілями (за умови застосування не одного, а різних складових компонентів компаративно-історичного методу):

– на основі аналогії з'ясувати тотожність як у впливі різних «не юридичних» соціорегуляторів як елементів культури (етичних, моральних, релігійних та інших норм) на становлення права у цих народів, так і у його розвитку (у Стародавній період, епоху Середньовіччя, в інші часи); – на основі співставлення – знайти спільні риси історично-правового розвитку протягом як окремих хронологічних етапів, так і кількох періодів; – на основі протиставлення і контрасту – виявити відмінності й унікальності у правовому розвитку цих народів; – на основі конфронтації – визначити ті суперечності в їх правовому устрої, які могли призвести до міжетнічних конфліктів.

Крім того, використання різних способів і прийомів, що є елементами структури компаративно-історичного методу, дозволяє виявляти:

– ступінь запозичення правових норм іноземного походження; – рівень правової акультурації; – «перехрещеність» правових культур. Разом з тим, можемо стверджувати й про несприйняття «іншого» у рамках «далекосхідного», говорити про наявність традиційних основ правового укладу (у Китаї – на базі конфуціанства, в Японії – синтоїзму тощо).

У рамках порівняльної історії права можуть використовуватись можливості тих методологічних підходів, які, будучи базовими в різних гуманітарних й суспільствознавчих науках, ученими-правознавцями адаптуються до умов пізнання правової реальності. Проте вони можуть послугуватись і для компаративного дослідження історично-правового розвитку різних проявів і форм відображення історично-правової реальності, впливати на розширення меж предметного «поля» порівняльної історії права.

Так, важливим є залучення знань, добутих у результаті використання гуманістичного підходу. На думку І. М. Ситара та О. Л. Чернобая, цей підхід доповнюється порівняльним вивченням досвіду різних країн щодо, наприклад, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, порівняння відповідних правових механізмів забезпечення цих прав і свобод [5, с. 22]. У рамках же порівняльної історії права гуманістичний підхід поєднується не лише з порівняльним ракурсом пізнання прав і свобод людини і громадянина, але й з компаративно-історичним аспектом. Так, можна здійснити не тільки порівняння прав і свобод, закріплених у політико-правових документах США і Франції періоду національних революцій (кінець XVIII ст.), але й правового статусу окремих верств населення у «західній» і «східній» традиції права тощо. На підставі цього виявляти між ними спільне і відмінне.

Очевидно, можливим є і компаративно-історичне вивчення правового статусу кріпаків у країнах Європи протягом періоду Середньовіччя. У результаті ж, можемо з'ясувати загальне для всіх держав (наприклад, кріпак завжди був «прикріплений» до землі, власником якої був його сеньйор), особливе (так, в Англії й Італії кріпосне право зникає достатньо рано), одиничне (зокрема в українських землях, які були приєднані до Польського королівства, а згодом стали частиною Речі Посполитої, соціальне гноблення селянства поєднувалось із національним і релігійним).

Слід зазначити, що поступово формується і такий науковий напрям, як юридична антропологія, яка вивчає процеси юридизації людського буття, обумовлені конкретними історичними типами цивілізацій, а також всю правову багатоманітність і багатство як усього людства, так і тих етнічних груп, народів, націй, які його складають, в їх становленні і розвитку, реальному соціально-історичному бутті [7, с. 1]. Думається, що використання досягнень юридичної антропології в сфері порівняльної історії права уможливить дослідити людину як соціального індивіда, яка залежно від конкретно-історичної ситуації має у різних історичних спільнотах набір тих чи інших прав, можливостей їх реалізації. У свою ж чергу, це сприятиме і виявленню спільного і відмінного, то-тотожного і протилежного в історичному поступі «людини у праві» у різних суспільствах.

Багатоманітність явищ і форм прояву історично-правової реальності дозволяє залучати до досліджень у сфері порівняльної історії права і можливості цивілізаційного підходу. Як зазначає Х. Бехруз, він дозволяє виявити як унікальність, так і рівноцінність не тільки різних цивілізацій, але й правових систем; розкриває генетичне коріння правових систем, їх діалектичний зв'язок з релігією, мораллю, політикою, економікою, соціальною структурою [7, с. 204].

У рамках історично-правової реальності кожна цивілізація відображає певний набір продуктованих нею соціально-економічних, політичних, культурних, релігійних та правових цінностей, що склались упродовж певного історичного періоду. Їх компаративне пізнання при залученні можливостей цивілізаційного підходу надасть змогу виявити як багатоваріантність і унікальність становлення і розвитку права, «правових цінностей» різних націй, народів, етнічних груп у загальносвітовому масштабі, так і з'ясувати певні закономірності й особливості цього процесу. Як ми вважаємо, при проведенні таких досліджень варто враховувати кілька моментів:

1) будь-яка цивілізація не може розглядатись як ідеальна модель, всі цивілізації (і створені ними «правові» і «не правові» цінності) незалежно від їх локалізації у часі і регіональному чи континентальному просторі у контексті глобального (загальносвітового) розвитку є рівними;

2) використання можливостей цивілізаційного підходу у сфері порівняльної історії права є актуальним і для сьогодення. Застосування компаративно-історичного методу (у комплексі його структурних елементів або у певній комбінації) сприяє вирішенню проблеми конфліктності «правових цінностей» сучасних цивілізацій, конфронтації між державами, коріння яких сягає у минуле; гармонізації їх стосунків, діалогу і полілогу різноманітних за походженням, історичними й іншими умовами існування правових культур.

Висновки. 1. Компаративно-історичний підхід включає як базовий компаративно-історичний метод, а на засадах міждисциплінарності він може інтегрувати методологічні можливості тих засобів, які використовуються в інших сферах наукового пізнання. Компаративно-історичний метод інтегрує існуючі способи, засоби і прийоми компаративного пізнання всіх форм відображення історично-правової дійсності.

2. Використання компаративно-історичного підходу і методу у сфері порівняльної історії права уможливорює пізнавати загальне, особливе і унікальне в історично-правовому розвитку багатоманітних проявів і форм відображення історично-правової дійсності у взаємозв'язку з різними «не правовими» явищами. Таке пізнання здійснюється на основі інтеграції предметних знань й плюралістичності їх осмислення.

3. Компаративно-історичний підхід може залучати можливості методологічних підходів, застосованих у гуманітарних і суспільствознавчих науках і адаптованих до пізнання правової реальності (антропологічний, гуманістичний, цивілізаційний). У сфері порівняльної історії права вони «націлюються» на наукове вивчення історично-правової реальності, а компаративно-історичний підхід інтегрує добуті знання з метою компаративного дослідження історично-правового розвитку її проявів і форм відображення.

4. Компаративно-історичний підхід не тільки інтегрує ці знання, але й «перероблює» у компаративному ракурсі пізнання. Можливим стає отримання й акумуляція предметних знань щодо

історичної динаміки прав і свобод людини і громадянина, правового статусу різних верств населення у будь-яких просторово-географічних масштабах при багатоманітності їх форм відображення за умови виявлення «спільного і відмінного»; уможливується з'ясування спільного і відмінного, тотожного і протилежного в історичному поступі «людини у праві» у різних суспільствах. Компаративно-історичний підхід на основі визнання рівнозначності «правових цінностей» всіх цивілізацій здійснює пошук і інтеграцію «спільного і відмінного», «тотожного і протилежного» між ними.

Список використаних джерел

1. Тихомиров О., Гусарев С. Методологія порівняльних досліджень в Україні: філософсько-правовий аспект. Право України. 2013. № 9. С. 117–137.
2. Кудін С. В. Порівняльно-історичні аспекти дослідження системи нормативно-правових актів України. Тези доповідей та повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів» (м. Київ, 2-3 листопада 2017 року). Харків : «Право», 2017. С. 19–202.
3. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Правова система ЗУНР: порівняльно-історичні засади її дослідження. Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення): Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Львів, 2018. С. 93–97.
4. Кудін С. В. Основні напрями розвитку порівняльної історії права в Україні на початку XXI ст. Scientific letters of Academic society of Michal Baludansky. 2015. Т. 3. № 6. С. 69–72.
5. Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Методологічні основи порівняльного правознавства : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 72 с.
6. Рулан Н. Юридическая антропология: учебник для вузов: [перевод с франц.] ; отв. ред. Нерсисянц В. С. Москва : Изд-во «НОРМА», 2000. 310 с.
7. Бехруз Х. Место цивилизационного подхода в становлении сравнительного правоведения. История порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : зб. наук. праць [За ред. І. В. Кресіна, І. М. Ситара]. Київ : Ліга-прес, 2015. С. 200–210.

References

1. Tykhomirov O., Husariev S. Metodolohiia porivnialnykh doslidzhen v Ukraini: filosofsko-pravovyi aspekt. Pravo Ukrainy. 2013. № 9. S. 117–137.
2. Kudin S. V. Porivnialno-istorychni aspekty doslidzhennia systemy normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy. Tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Problemy zakonodavchoho rehuliuвання poriadku rozrobky ta pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv» (m. Kyiv, 2-3 lystopada 2017 roku). Kharkiv : «Pravo», 2017. S. 199–202.
3. Shevchenko A. Ye., Kudin S. V. Pravova systema ZUNR: porivnialno-istorychni zasady yii doslidzhennia. Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (do 100-richchia proholoshennia): Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo konferentsii. Lviv, 2018. S. 93–97.
4. Kudin S. V. Osnovni napriamy rozvytku porivnialnoi istorii prava v Ukraini na pochatku KhKhI st. Scientific letters of Academic society of Michal Baludansky. 2015. T. 3. № 6. S. 69–72.
5. Sytar I. M., Chornobai O. L. Metodolohichni osnovy porivnialnoho pravoznavstva : navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv: LvDUVS, 2009. 72 s.
6. Rulan N. Yurydycheskaia antropologiya: uchebnyk dlia vuzov: [perevod s frants.] ; otv. red. Nersesians V. S. Moskva : Yzd-vo «NORMA», 2000. 310 s.
7. Bekhruz Kh. Mesto tsyvylyzatsyonnoho podkhoda v stanovlenii sravnytelnoho pravovedeniya. Istoriia porivnialnoho pravoznavstva yak sfera naukovykh doslidzhen : Zb. nauk. prats [Za red. I. V. Kresina, I. M. Sytara]. Kyiv : Liha-pres, 2015. S. 200–210.

Шевченко А. Є., Кудін С. В. Основні напрями удосконалення методології порівняльної історії права в умовах компаративізації юридичної науки

У статті досліджено основні напрями удосконалення методології порівняльної історії права в умовах компаративізації юридичної науки. Доведено, що компаративно-історичний підхід включає як базовий компаративно-історичний метод, а їх використання у сфері порівняльної історії права уможливує пізнавати загальне, особливе і унікальне в історично-правовому розвитку багатоманітних проявів і форм відображення історично-правової дійсності у взаємозв'язку з різними «не правовими» явищами. Обґрунтовано, що компаративно-історичний підхід може залучати можливості антропологічного, гуманістичного, цивілізаційного підходів. Встановлено, що можли-

вим стає отримання й акумуляція предметних знань щодо історичної динаміки прав і свобод людини і громадянина, правового статусу різних верств населення у будь-яких просторово-географічних масштабах при багатоманітності їх форм відображення за умови виявлення «спільного і відмінного»; уможливується з'ясування спільного і відмінного в історичному поступі «людини у праві» у різних суспільствах; на основі визнання рівнозначності «правових цінностей» всіх цивілізацій здійснюється інтеграція «спільного і відмінного», «тотожного і протилежного» між ними.

Ключові слова: юридична наука, порівняльна історія права, методологія, компаративно-історичний підхід, історично-правова реальність.

Shevchenko A. Ye., Kudin S. V. Main directions of improving the methodology of comparative history of law in the context of comparative legal science

The article examines the main directions of improving the methodology of comparative history of law in the context of comparative legal science. It is proved that the comparative historical approach includes a basic comparative historical method, and taking about the principles of interdisciplinary, it can integrate the methodological capabilities of those tools that are used in other areas of scientific knowledge. It is found that the comparative historical method integrates the existing ways, methods and techniques of comparative knowledge of all forms of reflection of historical and legal reality. It is revealed that the use of a comparative historical approach and method in the area of comparative history of law allows us to learn the general, special and unique in the historical and legal development of diverse manifestations and forms of reflection of historical and legal reality in relation to various «non-legal» phenomena. It is proved that such knowledge is based on the integration of subject knowledge and the plurality of their understanding.

It is found that the comparative-historical approach can attract the possibilities of methodological approaches used in the Humanities and social Sciences and adapted to the knowledge of legal reality (anthropological, humanistic, civilization). In the comparative history of law area, they «aim» at the scientific study of historical and legal reality, and the comparative-historical approach integrates the acquired knowledge for the purpose of comparative research of the historical and legal development of its manifestations and forms of reflection. It is established that the comparative-historical approach not only integrates this knowledge, but also «processes» it in the comparative perspective of knowledge.

It is proved that it becomes possible to receive and accumulate substantive knowledge about the historical dynamics of human and civil rights and freedoms, the legal status of various sectors of the population in any spatial geographical scope with the variety of their forms reflect, subject to the identification of common and different, «equal and opposite»; it becomes possible to clarify the common and different, «equal and opposite to the historical development of «human right» in different societies. It is proved that the comparative historical approach based on the recognition of the equivalence of the «legal values» of all civilizations and the fact that any civilization can not be considered as an ideal model, searches for and integrates the common and different, «identical and opposite», «common and different», «confrontational-dangerous», «sensational, explosive», that caused in history the non-perception and rejection of the «legal values» of other civilizations.

Keywords: legal science, comparative history of law, methodology, comparative historical approach, historical-legal reality.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-13